

Г. В. Сенік

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО СТВОРЕННЯ ПРІЗВИСЬК

Об'єктом нашого дослідження стали прізвиська, в основі яких лежать особливості мовлення їх носіїв. Антропоніми такого типу виникають у невеликих замкнених колективах, де люди постійно спілкуються між собою, а тому усне розмовне мовлення є одним із джерел утворення неофіційних "назв-характеристик". "Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив", - читаємо у Сократа і усвідомлюємо, що мовлення - це своєрідне дзеркало людської душі, в якому відображається і культура, і характер, і поведінка. Особливість творення таких онімів полягає в тому, що денотати провокують оточуючих називати себе певними словами завдяки дефектам мовлення або словам, виразам, які вони дуже часто використовують у своєму мовленні.

Матеріалом студії послужили прізвиська, зібрані в населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Отже, розглянемо групи прізвиस्क, мотивованих індивідуальними прикметами мовлення їх носіїв.

1. Прізвиська, причиною створення яких є часте вживання носієм певних лексичних одиниць:

а) Виразів або, як кажуть на Галичині, помівок [4; 3:298]. **Ламбало, Груцінка** (чоловік), **Дзядзик, Круль, Чудак, Ровлик, Байда, Бєя, Смертонько, Тандіт, Гудз** (запис прізвиस्क подаємо відповідно до вимови). Оніми такого типу є відапелятивними утвореннями, які мотивовані ключовими словами в улюблених фразах. Прізвисько **Ламбало** чоловік отримав через те, що дуже любить примовляти до своїх корів:

«Ти, чорна, пасисі, а ти, біла ламбай" (діал. **ламбати** означає дибати, ходити без будь-якої потреби). Носій оніма **Грущинка** дуже часто вихваляється: "У мене грушки солоденькі, як медочок, а грущинка ще солодша" (грущанка=грущинка. Рід страви, звареної з розтертих груш [4, 1:133]). **Дзядиком** називають чоловіка за те, що любить при сварці повторювати: "Ти дзяде!" (з пол. dziadek, dziad - дід). Прізвисько **Круль** чоловік отримав у дитинстві. Коли хлопці починали гратися у війну, він як ватажок промовляв: "Бéндзе вóйна, бéндзе крúль" (з пол. król - король). Онім **Чудáк** закріпився за чоловіком, який любив повторювати: "Ви - чудаки". У носія антропоніма **Рóвлик** улюбленою фразою було: "Ровлику-повлику, вилий воду на погоду" (ровлик - літ. равлик); у **Бáйди** - "Байда хліба, байда соли, байда грає на фасолі": байда - діал. шматок чого-небудь ламкого або крихкого (хліба, цукру, дерева) [2,1:80]; у **Бéя** - "Би я ляп, би я втік": це прізвисько утворилося внаслідок злиття сполучника **би** (літ. щоб) із займенником **я**, а також зміни фонему /и/ в наголошеній позиції у фонему ширшої, дещо обниженої артикуляції /e/. Носій оніма **Смёрто́нько** часто повторює: "Смерто́нько, не бавсі!"; **Танді́т**, оцінюючи якусь роботу, зауважує: "Справу зроблено на тандиту" (**тандита** - заст. 1 Товкучка, барахолка. 2. Старі носильні речі: дрантя, лахміття, мотлох [2,4:489]) - отже, справу зробено дуже погано. Прізвисько **Гудз** закріпилося за чоловіком, який, будь-яку проблему називав гудзом, який треба розв'язати: "То є гудз!".

б) Порівнянь: **Гúдзик** - "Діти файні, як гудзики"; **Гі́блик** - "хлопчики, як гиблички" (**гибель** - діал. рубанок [2,1:590]), мається на увазі - дуже добре оброблений рубанком, гладенький; **Смик** - "Бички, як смички": **смик** - 1. Смичок. 2. Гладкий, як смик [4, 4:157]. Оскільки однією із сем слова **смичок** є сема "**гладкий**" - без загинів, виступів, западин, рівний, то можемо припустити, що слово "смик" розширило значення за рахунок омонімічного до семи слова **гладкий** - той, має повне тіло, вгодований, ситий, огрядний, опасистий, потоптаний, товстий, тілистий [2, 1:603]; **Зозу́лька** (чоловік) - "Дівки, як зозульки"; **Зайи́ць** - "Літаю, як зайиць"; **Каміне́ц** - "Та я сильний, як камінь"; **Коро́ль** - "Я мудрий, як король"; **Хлоп** - "Я є хлоп" (**хлоп** - чоловік, мужчина, хлопець 2, 4:739).

в) Слів-паразитів: **Рідний**, **Бля́ха Мúха**, **Ті́жик** (від літ. **теж**), **Браць** (від **браці** - літ. браття), **Мойчи́ха** (від **мой** - діал. Уживається при звертанні до людини [2, 2:670]), **Ге** (в значенні так), **Ало́** (можливо, неправильна вимова сполучника **але**).

г) Слів із пісень: **Рéпа**, **Та́кій**, **Дівчино́нька**. Носій прізвиська **Рéпа** дуже любить співати: "Ріпу сію, ріпу маю і на ріпу підкидаю. Ріпа ми сі ни вродила, доля моя нещаслива". Найменування **Та́кій** закріпило-

ся за чоловіком, який повторював перший рядочок пісні: "І ти та́кій, і я та́ка..." Носій оніма **Дівчино́нька** (чоловік) погано знав слова пісні, яка йому дуже подобалась, і тому довгий час він підспівував тільки одне слово **дівчинонька**.

г) Слів, які відзначаються особливою актуальністю для денотата, за певних життєвих обставин: **Го́пко**, **Ву́йцьо**, **Нанашу́ньцьо**, **Трутуту́туба́вх**. Прізвиськом **Го́пко** називають чоловіка, який танцюючи повторював у такт: "Гоп-гop". Носії назв **Ву́йцьо** і **Нанашу́ньцьо** дуже любили своїх вуйка (діал. дядько по матері, брат матері, вуй [2,1:550] і нанашка (діал. хрещений батько [2, 2:270]). Чекаючи родичів у гості, хлопці все повторювали їх імена. Онімом **Трутуту́туба́вх** називають жінку, яка, як тільки приходила на весілля, просила музик заграти їй **тру-ту-ту-ту-бавх**.

2. Прізвиська, причиною виникнення яких є деформація слів, викликана дефектами мовлення. Частина з них оперта на апелювати: **Задубе́ль** (за рубель), **Богозда́** (борозда), **Дльїмба** (дримба), **Сьїпка** (шьипка - літ. шапка), **Цо́ляк** (поляк), **Лїба** (риба), **Цїйна** (стрійна - діал. жінка батькового брата [3, 2:258]), **Шту́й** (стій), **Гу́ська** (гуска), **Зьив** (взьив - літ. взяв), **Скати́я** (сказати я), **Будлик** (будлак - діал. будяк), **Шта́йко** (поштай - почекай), **Слабо́є** (жіноче, слабий), **При́шко** (у школі замість **пташки** говорив **пришки**), **Дублик** (замість **дубів** (род. мн.) говорив **дублів**), **Бішлик** (неправильно вимовляв **біцикл**, з нім. *Bizykel* - діал. (двоколісний) велосипед, мотоцикл, самокат).

Чимало таких прізвиськ мотивовані антропонімами: **Черчек** (прізвиське Деркевич), **Сня́йдик** (прізвиське Гайдик), **Зїба** (прізвиське Зебець), **Порс** (Щорс), **Хо́ма** (Рома), **Штіган** (Штифан - Степан), **Іцьо** (Орцьо, тобто Орест) **Васі́ль** (Василь), **Ва́фа** (Вася), **Мі́рик** (Дмитрик), **Ця́ньці** (Катеринці), **Бїнка** (Михайлінка), **Минталá** (ім'я Михайлина вимовляла як Минталіна), **Ся́нда** (Олександра), **Ма́цько**, **Ха́сько**, **Мньицько** - ці три прізвиська пов'язані з вимовою імені Михайло (Михасьо, Михасько, Місько), **Цько́ла** (Микола) **Га́нька** (Ганька - жінка, якій належить це прізвисько, гаркавить). **Ава́нька**, **Дзьмі́тро** (Ванька, Дмитро - носії цих назв заїкаються).

Розглянуті вище дві підгрупи прізвиськ є найчисельнішими. І це закономірно, бо, з одного боку, мотивація їх дуже прозора, а з іншого - вони, на нашу думку, не є образливими (майже всі їх носії не соромляться своїх неофіційних назв).

3. Прізвиська, в основі створення яких лежать слова, що пов'язані з певними подіями із життя носіїв: **Зиск**, **Єсик**, **Біднінькій**, **Ду́ляр**, **Ка́чка**, **Купка**, **Гу́ндар**, **Ка́вочка**, **Поніма́йиш**, **Го́лубец**, **Зельо́ний**, **Ретиті́**, **Перездьі́рко**, **Ба́ворка**, **Гоць**, **Аньгидо́т**. Неофіційне найменування **Зиск**

закріпилося за чоловіком, який довго судився за землю і врешті-решт отримав її, "визискав" (**зиск** - розм. Добрий результат, користь, від кого-, чого-небудь [2, 2:147]). Прізвиськом **Єсик** назвали хлопчика, з ім мати повернулася з Німеччини і від якого сусіди дуже часто чули: хочу есен" (з нім. essen - їсти). Антропонім **Біднінькій** закріпився за чоловіком, який, повернувшись із заробітків, не хотів зізнаватися, скільки отримав грошей. На запитання односельчан відповідав, що заробив "три біднінькі рублі". Носій оніма **Дуляр** побував в Америці і привіз звідти долари (діалектика вимова **доляри, дуляри**). Прізвисько **Качка** жінка отримала після того, як у неї втопилася дитина. Мати цілми днями ходила біля річки і плачучи примовляла: "Качітко мое, ти вміло пливати і чого ж втопилосі?" Найменування **Купка** закріпилося за жінкою, яка не встигла вчасно зібрати врожай картоплі. Пізніше скаржилася сусідам, що з усього городу залишилася тільки "купка бульби" (**бульба** - діал. картопля [2,1:200]). Носій оніма **Гундар** був у полоні в Німеччині, де вивчив деякі німецькі слова. Коли повернувся додому, то продовжував вживати їх у своєму мовленні. Найчастіше звучало з його вуст слово **гундер** (з нім. hundert - сто). Жінка на прізвисько **Кавочка** отримала таку назву через те, що любила вихвалитись, як, будучи служницею у панів, пила з ними каву. Антропонім **Понімійш** закріпився за чоловіком, який, повернувшись із заробітків (зі Східної України), почав часто вживати у своєму мовленні відповідне російське слово. Носій прізвиська **Голубец** збирався їхати на футбол. Коли за ним приїхала машина, то він попросив почекати, бо хотів з'їсти ще хоч один голубець. Онім **Зельоний** носій отримав у дитинстві. Дуже любив він рвати яблука у чужих садках. Одного разу його спіймали і запитали, чому ж він не їсть яблука зі свого саду. Хлопчик відповів, що вони ще "зельоні". Прізвисько **Ретиті** закріпилося за носієм, мабуть, у першому класі, коли він учився читати. На одному з уроків хлопець довго не міг прочитати слово, повторюючи весь час "ре-ти-ти...". **Перездьірком** називають чоловіка, який у дитинстві, коли його залишили одного в будинку, вибив вікно, але не зміг перелізти крізь (діал. през дьірку). Потім усім розказував про цю пригоду, дуже хотів, щоб йому поспівчували. Неофіційна назва **Баворка** закріпилася за жінкою, яка ще "за німців" отримала великий шматок поля. "Аж тепер я буду баворка", - зраділа вона (з нім. Bauer - селянин). Антропонімом **Гоць** називали чоловіка, який збожеволів. Він бігав селом і весь час повторював: "Гоць-гоць". Утворення назви **Аньгдот** інформатори пояснювали тим, що її носій дуже любить, особливо коли на підпитку, веселити людей.

Прізвиська, які мотивуються словами, пов'язаними з діяльністю

носія. Неофіційне найменування **Гу** закріпилося за чоловіком, який працює на олійні. Для того, щоб виконувати роботу в такт, він давав команду: "Гу!". **Коваликом** називають чоловіка, який допомагав сусідам робити плоти (огорожі). Забиваючи в землю кілок, він ніжно називав його **коваликом**. Прізвисько **Дуз'як** виникло на основі вигуку **дузь-дузь**, яким господар кликав своїх голубів. Носій оніма **Каратіст** у дитинстві дуже любив битися. Інколи він просив старших хлопців, щоб вони навчили його різних прийомів боротьби, бо дуже хотів стати каратистом.

5. Прізвиська, мотивовані словами з фонетичними особливостями інших говірок: **Гар'ячка (гар'ячка** - місцева вимова **гор'ячка**), **Марісі Хора** (хвора - місцеве слаба), **Гар'кан** (носій називав так танець **аркан**).

6. Прізвисько, в основі якого лежить діалектне слово, трансформоване денотатом з фонетичної точки зору у літературне. Носій оніма **П'ятка**, бажаючи виділитися серед односельчан "літературним мовленням", вживає замість діалектного **п'йтка** (п'ять карбованців) слово **п'ятка**. Його зарозумілість була одразу підмічена оточуючими і "взята в зуби".

У основу створення проаналізованих вище прізвиськ покладено слова, які дуже часто вживали й вживають у своєму мовленні денотати. У наступній групі розглядаються неофіційні найменування, які виникли на основі певних асоціацій, пов'язаних з мовленням носіїв.

7. Прізвиська-новотвори, в основі яких лежать артикуляційні особливості носіїв: **Шушенька, Ньбраш, Вудвуд, Фіфало, Шарман, Тарадайка, Ціцірка, Перепелючка, Маснінькій, Бацалінік Муньо, Коноп'ада. Шушенькою** називають жінку, яка шепелявить; **Ньбраш** утворено від **ньоркати** - тихо і нерозбірливо щось говорити; мотивацію назви **Вудвуд** інформатори пов'язують з тим, що її носій "гудить, як в'олад" (літ. овід). Цілоком можливо, що походження даного прізвиська пов'язане з діалектизмом **вудвуд** - одуд (невеликий птах, з довгим чубом, тонким, загнутим донизу дзьобом і яскравим строкатим забарвленням [2,3:77]), **Фіфало** - говорить швидко та невиразно і, можливо, пов'язане із словом **фітькати** - розм. видавати свист або звук, схожий на свист [2,4:687]; **Шарман, Тарадайка, Ціцірка** - прізвиська-синоніми, носії яких дуже люблять багато говорити (шарманка - перен. зневаж. Той або та, хто багато, надокучливо говорить чи грає [2, 4:858]; тарадайка - легкий двоколісний візок [2, 4:482], у переносному значенні називає людину, яка багато говорить - гуркоче, як тарадайка; ціркати=цірчати=цвірчати. 1) Про цвіркуна: цвірчати, тріщати. 2) Цвірінкати [4,4:425,434]); **Перепелючка** - говорить, наче співає перепілка; **Маснінькій** утворено

від **масний** - перен те саме, що піддесливий, облесливий [2, 2:582] у розмові; **Бацалі́ник** утворено від **бацалинити** - діал. сваритися, кричати; прізвисько **Мўньо** отримав чоловік, який розмовляє дуже повільно (**мўняво** - поволі, тихо [3,1:456]; носій оніма **Конопáда** був дуже надокучливим співбесідником (**конопáдити** - 1. Канючити; 2. Докучати 1:373)).

За словами інформаторів, носії прізвиस्क **Курди́бла** та **Фафлю́ктер** отримали такі назви через те, що вживали у своєму мовленні відповідні слова-паразити. З'ясувати ж походження цих неофіційних назв нам не вдалося.

Як бачимо, серед розглянутих антропонімів є чимало цікавих, незвичайних слів: **Бєя, Мойчиха, Трутутубáвх, Перездýйко, Рєгиті́, Понімáйш, Гу, Ге, Муньо** і под. Дослідники вважають, що прізвиська тому й живуть у мові, що дають можливість, всіяко відступаючи від норми, висловити ставлення до когось яскраво, незвично, сильно [1:159].

Слід також звернути увагу на те, що більшість зібраних онімів називають осіб чоловічої статі. Це ще раз свідчить про те, що такі назви давалися більш активній половині суспільного колективу, голові сім'ї, а від них уже утворювалися корелятивні пари на позначення осіб жіночої статі (дружини): **Дўлярка, Дзядичка, Тїжичка, Лáмбалиха, Зїщиха, Зьйова Марїнка, Задублєва Мілька, Гудярниці** (наз. одн.).

Спілкуючись з мешканцями сіл, особливо з людьми старшого покоління, переконуємося в тому, що знають вони краще своїх односельців за прізвиськом, яке виконує зразу і номінативну, і характеризуючу функції [5, 26], а не за прізвищем, яке, як певний код, потребує дешифрування.

Отже, розглядаючи оніми, в основі створення яких лежать особливості мовлення їх носіїв, зазначимо, що вони, майже всі, є виразно мотивованими. Адже оточуючим не потрібно було довго думати над створенням таких найменувань, вони самі звучали з вуст денотата і при необхідності тільки оформлялися як іменники на позначення особи чоловічого чи жіночого роду. Вибрані для прізвиस्क слова не просто називають людину, але й вживаються з великою долею емоційності (**Смик, Порс, Зельоний, Цїйна, Мірик, Лїба, Аньгдóт**) або ж дають їй якісну характеристику (**Зиск** - той, хто не тільки "визискав" землю, а й у кожній справі шукав користь для себе; **Дўлярї** - це обов'язково багаті люди; **Круль, Корóль** - особи, які відзначаються зарозумілістю, зухвалістю).

Що ж до лексичної строкатості неофіційних назв (наявність лексичних та фонетичних діалектизмів, польських та німецьких запозичень), то вона зумовлена специфікою регіону.

1. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. - К., 1998.
2. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. - К., 1998.
3. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. - К., 1984. - Ч. 1-2.
4. Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. - К., 1996. - Т. 1-4.
5. Хрустик Н.М. До питання про функції прізвиськ // Щорічні записки з українського мовознавства. - Одеса, 1995.